

3.1. Економічний зміст, види та місце депозитних зобов'язань в структурі пасивних операцій комерційних банків

Визначальною функцією кредитних установ є залучення та акумуляція вільних фінансових ресурсів господарюючих суб'єктів. Різновидом комерційних підприємств вважають банківські установи, які створюють переважну частину своїх ресурсів шляхом залучення коштів. Для проведення банками пасивних операцій вельми важливо постійно формувати та підтримувати власну ресурсну базу. Цей процес насправді грає визначальну роль, порівняно з більшою частиною операцій банку, які спрямовані на одержання доходів, тому що визначає джерела коштів й природу зв'язків банку.

Значною мірою пасивні операції характеризують форми, умови та напрямки вкладання банківських ресурсів, себто склад та структуру активних операцій. Таким чином, фундаментом діяльності комерційного банку, пріоритетним його завданням є залучення ресурсів. Без вирішення цього завдання під загрозою взагалі існування банку.

Також вміння кредитної установи привертати депозити, залучати недепозитні джерела для проведення своєї діяльності вважають одним з головних критеріїв популяризації банку з боку інших учасників фінансового ринку.

Таким чином, створення комерційним банком власної ресурсної бази здійснюється через пасивні операції, що являють собою функціонування кредитної організації, яка пов'язана зі створенням власних коштів, поверненням фінансових ресурсів вкладників та будь-яких кредиторів, а також виділенням певної комбінації джерел коштів, що необхідні для підтримання ліквідності.

Сучасна банківська діяльність звеличує роль пасивних операцій, з тим що тільки вони формують масштаб дохідних операцій банку. Окрім цього, в зв'язку з необхідністю пошуку резервів для збільшення прибутку

банківськими інститутами все більша увага приділяється позиції, при якій залучені кошти розглядаються як самостійний об'єкт управління і джерело підвищення ефективності роботи. В цілому, існування ресурсної бази кредитної установи, якість та кількість залучених коштів:

- 1) віддзеркалює стабільність та надійність комерційного банку;
- 2) слугує індикатором якості надання банком послуг клієнтам (кількісної лінійки послуг клієнтам, існування філіальної мережі; присутність електронних банківських послуг і т. і.);
- 3) формує цінову політику банку, а саме змогу керівництва комерційного банку адекватно впливати на коливання ринкових цін на банківські продукти та послуги;
- 4) розкриває кредитний потенціал банку, і, врешті-решт, величину банківського прибутку.

Ми дослідили, що термін «банківські ресурси» дещо ширше, ніж термін «кредитні ресурси», через те, що ресурси банку неодноразово спрямовуються не тільки на кредитування, але й на проведення інших банківських операцій.

Пасивні операції орієнтовані до мобілізації, залучення комерційним банком коштів зі сторони, від юридичних і фізичних осіб. Активні операції зводяться до розміщення існуючих у банку коштів, вкладання їх у прибуткову діяльність, передання іншим юридичним та фізичним особам. Пасивні операції зосереджені, головним чином, на залученні вкладів, отриманні кредитів від інших банків та випуску власних цінних паперів.

Ми погоджуємося з тим, що для комерційного банку його власний капітал (статутний, пайовий, акціонерний) є тільки відправною точкою для відкриття банку та часткою його робочого оборотного капіталу, проте позикові кошти, які є наслідком пасивних операцій, слугують базою діяльності банку. В сучасних умовах діяльності доля позикових коштів комерційних банків налічує близько 75 % сукупного капіталу для багатьох банків. Вказана частка позикових коштів зумовлює доречність прискорення

діяльності банків щодо їх залучення, використання різнобічних форм і методів залучення. Пасивні операції охоплюють, в першу чергу, відкриття і обслуговування строкових та безстрокових депозитів клієнтів банку [7].

Комерційні банки, разом з іншими суб'єктами господарських відносин, мають своїм обов'язком акумулювати в себе необхідну кількість грошових коштів або ресурсів для гарантування своєї комерційної й господарської діяльності. Тому в умовах сьогодення проблема надходження ресурсів має першочергове значення. Зумовлюється це тим, що з переходом до ринкової моделі економіки, скасуванням державної монополії на банківську діяльність, створенням дворівневої банківської системи склад банківських ресурсів потерпає істотних змін, оскільки, з одного боку, суттєво скоротився загальнодержавний фонд банківських ресурсів, а сфера застосування його сконцентрована на першій ланці банківської системи – Національний банк України; з іншого боку, виникнення підприємств, установ та організацій з різними формами власності спонукає до створення нових власників тимчасово вільних грошових коштів, які на власний розсуд окреслюють місце, строки, спосіб їх зберігання, а вже це спонукає до створення ринку кредитних ресурсів, органічно вступає до системи грошових відносин. Окрім того, об'єми діяльності банків, які визнаються направленістю його активних операцій, корелюють з сукупним обсягом ресурсів, якими вони володіють, і зокрема від кількості залучених ресурсів. Окреслене середовище підсилює конкурентну боротьбу між банками за залучені ресурси.

Водночас з ринком кредитних ресурсів стартує розвиток ринок цінних паперів, на якому банки займають місце продавців власних або покупців державних та корпоративних цінних паперів. Існування страхових, фінансових та інших кредитних установ сприяє конкурентній боротьбі на ринку кредитних ресурсів і посилює проблему залучення банками тимчасово вільних грошових коштів.

Ресурси комерційних банків або банківські ресурси «представляють собою сукупність власних і залучених коштів, наявних в його розпорядженні

і використовуються для здійснення активних операцій. За способом створення усі ресурси комерційного банку ранжують на власні, позикові (залучені)» [14].

Пасивними називаються операції, з використанням яких банки акумулюють свої ресурси для здійснення кредитних та інших активних операцій. Пасивні операції виконують ключову роль в діяльності комерційних банків. Головним чином, завдяки ним банки поширюють кредитні ресурси на грошових ринках. Виділяють три форми пасивних операцій комерційних банків:

- внески до статутного фонду;
- відрахування з прибутку банку на створення або укрупнення фондів;
- депозитні, позадепозитні операції.

З використанням першої та другої форми пасивних операцій створюється перша група кредитних ресурсів – власні кошти. Депозитні та позадепозитні операції формують другу групу ресурсів - позикові чи залучені ресурси. Визначальна роль перших покликана для підтримання стійкості банків, тому що за їх допомоги створюються необхідні банкам резерви. Власні ресурси - основне джерело вкладень у довготермінові активи.

Статистичні дослідження доводять, що залучені кошти комерційних банків складають до 99 % усіх надходжень грошових ресурсів для здійснення активних операцій, насамперед кредитних.

Певна річ, що для утворення комерційного банку та плідної його діяльності потрібно стартовий мінімальний власний капітал. Розмір його набагато коливається. У банківській системі за кордоном власні кошти утримують тільки декілька відсотків усього капіталу комерційного банку.

Слід наголосити, що властивістю банківського бізнесу є той факт, що комерційний банк розвивається здебільшого на залучених коштах, які в сукупних пасивах комерційного банку налічують до 90 %, тоді як власні лише близько 10 % [20].

Проте дослідження пасивів комерційних банків найчастіше розпочинається якраз з його власного капіталу. По-перше, тому, що наразі не можливо почати банківську діяльність не залучивши власний капітал. По-друге, тому, що важливість власного капіталу в діяльності банку є значно суттєвою, аніж його доля в усьому обсязі пасивів. Власний капітал банку - це і серце його діяльності, і єдиний резерв за умов неконтрольованого збігу обставин.

Формування власного капіталу відбувається під час утворення банку й спершу нараховує суми, отримані від засновників як внески від них до статутного капіталу банку за умови, якщо банк утворюється у формі товариства з обмеженою відповідальністю. Якщо банк утворюється в формі акціонерного товариства, то створення власного капіталу відбувається шляхом купівлі акцій. Також власний капітал нараховує усі накопичення, які отримані банком за час його діяльності, що розподілялись між акціонерами (учасниками) банку у вигляді дивідендів або розтрачені на інші цілі. Власний капітал персоніфікує суми грошових коштів, які будуть розподілятися між акціонерами (учасниками) банку за умов його закриття. Перефразувати можна так, в разі розпродажу всіх активів банку: цінні папери, у його володінні, будівлі, обладнання, інше - й вимагати до повернення усі видані їм позички, а отриману суму коштів скерувати на відшкодування зобов'язань банку перед третіми особами (вкладниками, кредиторами), та сума коштів, яка залишилася після цих дій, й буде тим власним фактичним капіталом, на який зможуть претендувати акціонери (учасники). Якщо станеться ситуація, коли активи банку будуть продані за нижчою вартістю, чим їх оцінено за балансом, то усі збитки мають бути погашено за рахунок власного капіталу і, таким чином, будь-який з акціонерів отримає меншу суму, чим та, яка в балансі банку відповідала вартості його акцій. Отже, економічна самостійність та стабільність функціонування комерційного банку забезпечується власним капіталом банку. Його вважають в банківському

середовищі резервом ресурсів, що надає акцепту для підтримання платоспроможності банку нарівні з втратою ним частки своїх акцій.

Три функції, притаманні власному капіталу: захисна, оперативна і регулююча. Захисна функція забезпечує захист економічних інтересів вкладників і кредиторів, також є змога відшкодування їм компенсації при виникненні збитків або через банкрутство банку; одночасне здійснення функціонування банку незважаючи на збитки банку [16]. Тому її вважають головною на протязі усього терміну функціонування банку.

Функція забезпечення оперативної діяльності є вкрай важливою з моменту утворення та на відправних етапах функціонування банку. В цей час за допомогою власного капіталу банку здійснюється фінансування купівля або оренди основних фондів, комп'ютерів та оргтехніки, організаційних заходів зі формування систем безпеки в банку, впровадження банківських технологій та засобів зв'язку. В подальшому функція забезпечення оперативної діяльності для банку набуває другорядного значення навпроти підприємств та організацій сфери матеріального виробництва, в яких вона є визначальною на протязі усього терміну діяльності.

Сутність регулюючої функції капіталу полягає в тому, що крізь фіксацію розміру власного капіталу чи його певних складових наглядові органи повинні впливати на банківську діяльність задля обмеження рівня банківських ризиків. Таким чином, для розрахунку обов'язкових економічних нормативів щодо регулювання діяльності банків, які встановлені Національним банком України, показники власного капіталу банку застосовуються в десяти з тринадцяти обов'язкових нормативів (окрім нормативів ліквідності). Інакше, розмір капіталу банку істотно впливає на обсяги та напрямки здійснення банківських операцій.

Пасивні операції передусім охоплюють депозитні операції, а саме операції щодо повернення грошових коштів юридичних і фізичних осіб, депозити на визначений строк та/або до запитання. Їх частку зазвичай є основною в частині пасивів.

Об'єктами депозитних операцій є депозити, а саме розмір грошових коштів, які суб'єктами даних операцій вносяться в банку на визначений термін та які акумулюються на рахунках в банку відповідно до затвердженого порядку здійснення банківських операцій.

У практиці комерційних банків залучені кошти називають депозитними зобов'язаннями, які представлені лінійкою депозитних операцій. Депозитні операції комерційних банків включають операції з залучення коштів на депозити (пасивні депозитні операції) або розміщення наявних в розпорядженні комерційного банку коштів на депозити в інші кредитні установи (активні депозитні операції).

Пасивні депозитні операції – основне підґрунтя для кредитних організацій.

У європейському банківському праві сутність кредитного інституту визначається через депозитну угоду. Перша банківська Директива Ради ЄС визначає кредитний інститут як підприємство, бізнес якого полягає в прийомі депозитів та інших коштів із зобов'язанням повернення від невизначених осіб і надання кредитів за свій рахунок.

В економічній літературі визначення і межі депозитних операцій трактуються неоднозначно. У європейському банківському праві депозитом є будь-який кредитний баланс, який з'явився в результаті того, що грошові кошти були залишені на рахунку, або внаслідок тимчасової ситуації, що виникла шляхом нормальних банківських операцій, і який кредитний інститут має повернути відповідно до застосовуваних положень права або договору, а також будь-який борг, що підтверджений сертифікатом, виданим кредитним інститутом.

В українській практиці депозитами називають грошові кошти, розміщені в банк клієнтами на відповідні рахунки, та банки користуються ними згідно з законодавством.

На рисунку 1.1 наведено класифікацію депозитів комерційного банку за формою вилучення.

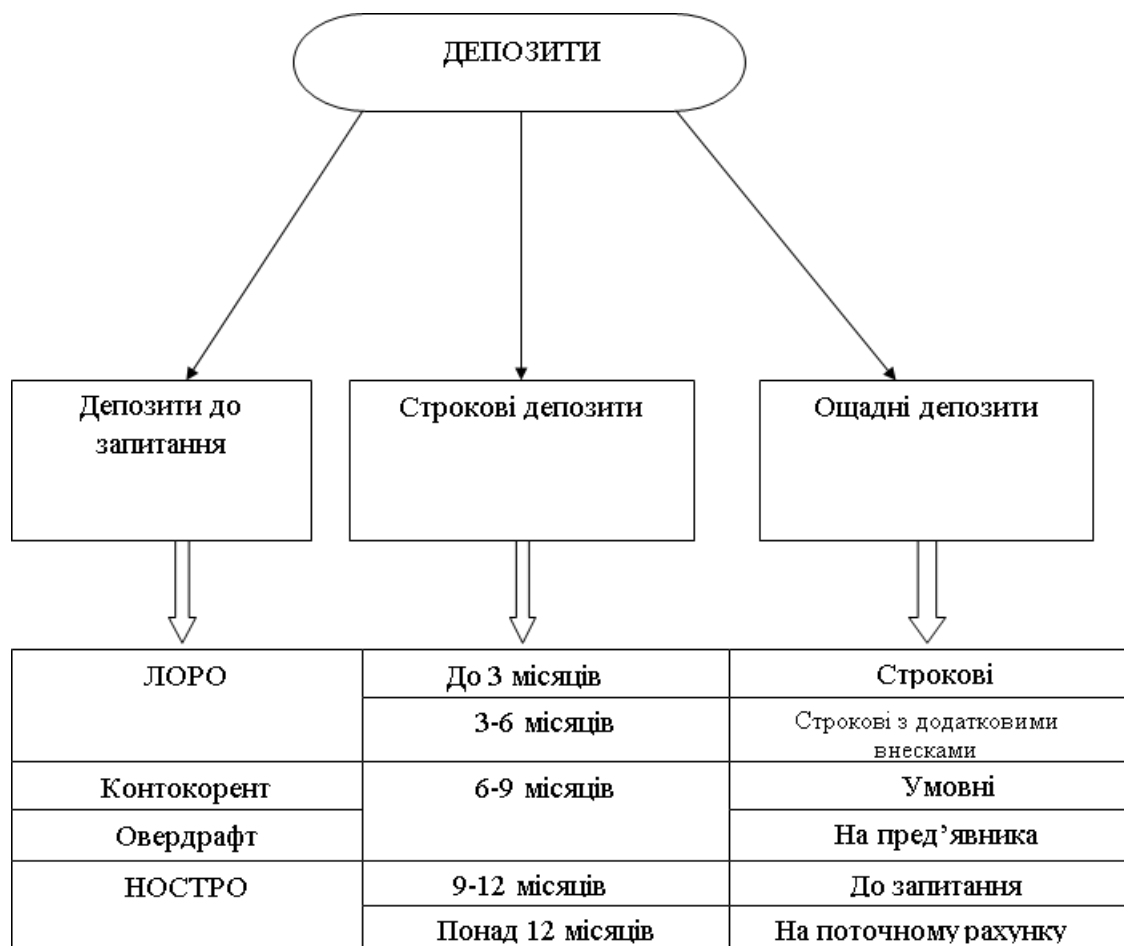

Рис. 1.1. Класифікація депозитів комерційного банку за формою вилучення

Пасивні операції відіграють в комерційних банках першочергову роль по відношенню до активних. Саме використовуючи їх, відбувається залучення коштів для майбутньої інвестиційної діяльності банків.

В залежності від строків депозити поділяють на: до запитання; термінові (за видами - депозитними та ощадними сертифікатами); ощадні вклади.

Класифікація депозитів за іншими ознаками; терміни, види вкладників, умови поповнення та зняття коштів. Депозити до запитання включають різні рахунки, з яких їх власники зможуть отримати готівку на першу вимогу після отримання грошових і розрахункових документів. Перевага для власників депозитних рахунків до запитання - це висока їх ліквідність. Готівку на ці

рахунки зараховують й знімають під час проведення господарських та інших операцій, які позначаються на рахунках в грошовому вираженні. Головний мінус – немає змоги сплатити відсотки по рахунку та незначний відсоток.

Строкові банківські депозити - це грошові кошти, що надійшли до банку на обумовлений договором термін. Згідно цього власникам сплачується наразі дещо вищий відсоток, аніж по депозитами до запитання і, неодмінно, є лімітування щодо дострокового вилучення, а, зазвичай, й по до вкладенням вкладу.

Банками пропонуються різні види ощадних вкладів, які відкривають фізичним особам: строкові, строкові з додатковими внесками, виграшні, грошово-майнові виграшні, цільові, поточні, з завчасною звісткою щодо вилучення коштів тощо. Розуміння банками значимості ощадних вкладів в тому, що за їх участю акумулюються невитрачені доходи населення і реконструюються в продуктивний капітал. Тому саме юридичні і фізичні особи можуть бути суб'єктами депозитних операцій.

Депозити включають грошові кошти, які надійшли до банку шляхом підписання договору банківського рахунку (договору на розрахунково-касове обслуговування) та договору банківського вкладу (депозитний договір для юридичних і фізичних осіб), а також залишки коштів на кореспондентських рахунках будь-яких банків в даному банку (кореспондентських рахунках ЛОРО). У банківській діяльності України депозити включають також кошти, залучені через продаж клієнтам банківських сертифікатів і векселів.

За практикою західних банків депозити за можливістю їх вилучення діляться на такі види [19]:

- так звані «гарячі гроші», які вилучаються з великою ймовірністю (наприклад, депозити, вразливі щодо коливань процентних ставок);
- ненадійні, які вилучаються в діапазоні 25-30 % їх величини;
- стабільні кошти (основні депозити), мінімальна ймовірність їх зняття.

За строками депозити ранжують на дві категорії:

- депозити до запитання;
- строкові депозити (за видами - депозитні та ощадні сертифікати).

Депозити до запитання охоплюють кошти на поточних, розрахункових, бюджетних, інших рахунках, які застосовують для розрахунків або для цільового використання коштів на кореспондентських рахунках інших банків (ЛОРО), а також депозити фізичних та юридичних осіб до запитання.

Через більшу кількість операцій за вказаними рахунками операційні витрати на них зазвичай вищі, ніж за строковими депозитами, але оскільки за цими рахунками банки, зазвичай, виплачують незначні відсотки або не сплачують відсотків взагалі (через це клієнтам банку можуть надаватися деякі пільги), вказані ресурси є дещо дешевими для банку. Одночасно цей вид ресурсів є найменш стабільним, а тому банкам треба заощадити більш високий оперативний резерв для забезпечення ліквідності по ним. Отже, оптимальним допустима питома вага таких коштів в ресурсах банку до 30-36 %. В Україні частка цих коштів, як правило, є вищою.

Строкові депозити - це кошти, які передані їх власниками в банк на фіксований договором термін. Через це власникам сплачується значно більший відсоток, чим по депозитам до запитання і, часто зустрічаються обмеження щодо дострокового вилучення, а також найчастіше - і щодо поповнення депозиту.

Операційні витрати банків за строковими депозитами в основному нижчі, ніж за депозитами до запитання, але платежі за відсотками є значно вищими, через це банкам не завжди вигідні. Комерційні банки мають інтерес в залученні строкових депозитів, бо ці кошти можуть бути направлені у довгострокові вкладення.

Термінові банківські депозити розмежовуються на:

- а) умовні (депозити зберігаються до настання якоїсь події, умови);
- б) з попереднім повідомленням про вилучення коштів (клієнт в заздалегідь обумовлені терміни повинен подати заяву на вилучення);
- в) власне строкові депозити.

У свою чергу безпосередньо строкові депозити ранжуються за такими термінами: до 30 днів; від 31 до 90 днів; від 91 до 180 днів; від 181 дня до 1 року; від 1 року до 3 років; понад 3 років.

Ощадні вклади в зарубіжній банківській практиці є проміжними між терміновими депозитами і депозитами до запитання. Ощадні вклади можуть робити як фізичні, так і юридичні особи (в основному некомерційні). Ці вклади не мають фіксованого терміну, оформляються ощадною книжкою, кошти за якою списуються в будь-якому відділенні комерційного банку, процентні ставки по ним нижче, ніж по строкових вкладах, але вище, ніж за вкладами до запитання.

Відповідно до законодавства України ощадними вкладами називаються тільки вклади населення. Вклади фізичних осіб цікавлять банки тим, що вони, зазвичай, мають довгостроковий період, а отже, слугують джерелом довгострокових вкладень. Недоліками для банків є: обов'язковість сплати вищих відсотків за вкладами і зменшення наразі маржі (дельти між відсотками по активних та пасивних операціях); впливовість різних чинників на подібні вклади (політичні, економічні, психологічні), що призводить до загрози швидкого відтоку коштів за цими рахунками й наражає на втрату ліквідності банку; незмога банку постійно поновлювати ці ресурси.

Відповідно до Господарського кодексу України договір банківського вкладу з вкладником-громадянином є публічним договором, а пункт договору про відмову від права на одержання вкладу на першу вимогу є несуттєвою.

В Україні, поряд з країнами з розвиненими фінансовими ринками, нещодавно чіткі межі серед видів депозитів є розмитими, натомість ви'являються рахунки, які поєднують в собі якості рахунків до запитання і строкових депозитів. Головним чином це причетно вкладам населення.

Відповідно до Господарського кодексу України юридичні особи не мають права перераховувати кошти, що знаходяться на депозитах, іншим

особам або знімати з них готівку. Кошти, отримані з депозитного рахунку на вибір споживача послуги можуть бути спрямовані й на поточний рахунок.

Строкові депозити приймаються банком за договором банківського вкладу, а також депозитними або ощадними сертифікатами, або вексями банку.

Банківські сертифікати поділяються на депозитні - для юридичних осіб та ощадні - для фізичних осіб. Право випуску сертифікатів надається не кожному банку.

В Україні щодо ощадних сертифікатів, то комерційним банкам надані права на їх обслуговування за дотриманням наступних умов: ведення банківської діяльності два й більше років; оприлюднення квартальної та річної звітності, що підтверджена звітом аудиторської фірми; дотримання чинного банківського законодавства та нормативних актів НБУ; виконання обов'язкових економічних нормативів; наявність резервного фонду в розмірі не менше 15 % від фактично сплаченого статутного капіталу; виконання обов'язкових вимог резервування.

Сертифікати українських банків мають бути терміновими та емітуватися в валюті України як в разовому порядку, так і серіями, бути іменними або на пред'явника, власниками їх можуть бути і резиденти, і нерезиденти. Сертифікат не є розрахунковим або платіжним засобом за продані товари або надані послуги.

Банк має право розміщувати ощадні (депозитні) сертифікати тільки після реєстрації умов випуску та обігу сертифікатів в територіальній установі НБУ.

На підставі проведеного дослідження ми пропонуємо авторське визначення поняття «депозитні зобов'язання», а саме депозитні зобов'язання – це залучені кошти банку у вигляді вкладу в банк суми грошей готівкою або у безготівковій формі та у вигляді цінного папера, що належить до оплати, які є джерелом формування ресурсів банку та спрямовуються на проведення активних операцій.

Літертура за розділом 3.2.

1. Committee on Banking Supervision. «Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision». Bank for International Settlements, September 2016. 44 p.
2. Kaminska I. (2012). The Base Money Confusion, The Financial Times Website, 3 July 2012, available at <http://ftalphaville.ft.com/2012/07/03/1067591/the-base-money-confusion/>
3. Saunders A., Cornett M. M. Financial Institutions Management : A Risk Management Approach. New York : McGraw-Hill, 2006. 856 p.
4. Marshal J. Financial engineering: a complete guide to financial innovation: lane. From English . M.: INFRA-M, 1998. 784 p.
5. Rule G. (2015). Handbook No. 32, Understanding the central bankbalance sheet, Centre for Central Banking Studies, Bank of England, available at http://www.bankofengland.co.uk/education/Documents/ccbs/handbooks/pdf/ccbsh_b32.pdf